

Kırgız Toplumunda Sufizm Geleneği: Örf-Adetlere ve Edebiyata Yansımaları

Sufi Tradition in Kyrgyz Society: in Non-Religious Traditions and Literary

Roza ABDIKULOVA*

ÖZET

Orta Asya halklarından biri olan Kırgız toplumu arasında İslâmîyet'in Sufizm yoluyla yayıldığı bilinmektedir. Kırgızlar arasında İslâmîyet'in Sufizm yoluyla yayılmasında birçok tarikat yapılanmasının Nakşibendî, Suffi Allayar, Ahmedî, Bakırgan ve Kırk Çiltenler) büyük rol oynadığı bir gerçektir. Bu tarikatların bazı özellikleri zamanla Kırgız kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Bu bakımdan Kırgızlar arasında günümüze kadar gelen bazı örf-âdetlerde tarikatların izlerine rastlanabilir. Ayrıca Sufizme ilişkin izlerle, başta Manas Destanı olmak üzere, Er Töştük gibi kimi destanlarda ve XIX. yüzyıla ait şiirlerde karşılaşmak mümkündür. Bu anlamda Sufizmle ilgili Kırgızca deyimler dahi bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Sufizm, dolayısıyla sufi kelimesi ile ilgili olarak yer adlarına (Sopu-Korgon, Sufi-Bülend), insan adlarına ve mütevazı insan anlamını veren nitelemelere yer verildiği de anlaşılmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

Kırgız, Orta Asya, Sufizm, Tarikat, Derviş, Eşen, Mürid

ABSTRACT

İslam spread to Kyrgyz, who was one of the peoples of Central Asia, through Sufism. A lot of the sects (Nakshbandi, Suffi Allayar, Ahmedî, Bakırgan and the Forty Çiltens) played an important role in spreading İslam to Kyrgyz. Some of the features of these sects have gradually become part of Kyrgyz culture. Thus, some of the custom, coming up to the present and applied, are traces remained directly from these sects. Moreover, Sufism reflected in Manas epic, the epic Er Toshtuk and in the poetry of the XIX century. There are also many Kyrgyz statements about Sufism. Further, due to Sufism, there are names of places and names of people with the word Sufi (Sopu-Korgon, Sufi-Bülend), it has been used as a modest man as well.

KEY WORDS

Kyrgyz, Central Asia, Sufism, Tarikat, Dervish, Ishan, Murid.

* Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Elemanı, rozazere3@gmail.com

Giriş

Kırgızistan coğrafyası, İslamiyet açısından iki önemli noktada dikkati çekmektedir: Birincisi, Orta Asya'nın göbeğinde bulunan bu coğrafyaya İslamiyet, 751 yılındaki Talas Savaşı ile ilk adımını atmıştır. İkincisi ise, ilk Müslüman Türk devleti olarak bilinen Karahanlıların yaşadığı ve merkez edindiği bir bölgedir. Bu süreç bağlamında Kırgızistan coğrafyasında yaşayan Kırgızların İslamiyet'e geçişinin belli süreçleri ihtiva ettiği bilinmektedir. Öyle ki bu süreç, İslamiyet'i daha iyi öğrenmek adına aktüel bir şekilde hâlâ devam etmektedir.

Orta Asya'nın diğer yerli halklarında olduğu gibi İslamiyet, Kırgızlarda da Sufizm yoluyla kabul görmüştür. İslamiyet tektir, Müslümanlık faklıdır' düsturundan hareketle burada da, İslamiyet'i kabul eden her halkın kültürü ile dinin bazı özellikleri iç içe geçmiştir. Bu durum, dinin, toplumun kabul ettiği bir inanç özelliğinden daha çok onların hayat tarzındaki bir geleneğin parçası olarak kalmasını doğurmuştur. Bu bağlamda Sufizm, başka bir ifadeyle İslamiyet, Orta Asyalı Kırgızların kültürel değerleri, örf ve âdetleri ile sarmaş dolaş olmuştur; bunun yanında edebiyat ve günlük hayatlarına da yansımıştır.

'*Kırgızlarda İslamiyet'in yayılmasında Sufizmin rolü*' üzerine yapılmış bir takım araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalarda, konuyla ilgili, XIX. yüzyıla ait Kırgız şairlerinin şiirlerinde bir takım izler bulunduğunu görüyoruz. Ayrıca bunlar, XIX. yüzyılda değil Sovyet döneminde yayınlandığı da bilinmektedir. Oysa ki, Sovyet dönemi edebiyatında, tam tersine, literatür, ateizme doğru yol alırken Kırgızistan coğrafyasında Sufizme dayalı İslamiyet'in yan etkileri/zararları vurgulanmaya çalışılmıştır. Bunlara Kırgız şairi Aalı Tokombaev'in "*İmam Karmaldı*" (*İmam Tutuklandı*), "*Eski Adattar Coğolsun*" (*Eski Gelenekler Kaybolsun*), "*Kurman Aytta Büt Cumuşta Bololu*" (*Kurban Bayramda Hep Çalışalım*) adlı şiirlerini, Sovyet döneminin ateizm doğrultusunda hareket edildiğine dair düşünceye örnek olarak gösterebiliriz. Kırgızlarda Sufizm üzerine, Yu. G. Petraş, S. Mambetaliev, T. Bayaliev ve A. Tabışaliev gibi araştırmacıların yazdığı eserlerde oldukça zengin bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu bilgilerin, Sovyet sisteminin araştırma usullerine göre yazılmış olduğunu unutmamak gerekir; zaten, bu eserlere dikkatle bakıldığında bu açıkça görülmektedir. Bağımsızlık döneminde ise, bu konu üzerine, daha spesifik ve dikkatli bir şekilde yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmıştır. M. Cumaliev'in "*Ahmed Yesevî'nin Ömür Colu Cana Anın Sufizm Boyunça Köz Karaşı*" (*Ahmed Yesevî'nin Hayatı ve Sufistik Görüşleri*) ve Ç. Kırgızbaeva'nın "*SSCB Dönemindeki Kırgızistan'da Ateizm*" adlı yayınlanmamış çalışmaları (Yüksek Lisans Tezi) yer almaktadır. Bu-

nun yanında Ali Yaman'ın Orta Asya'daki Laçiler üzerinde yapmış olduğu araştırma ve çalışmalar da önemli bir kaynak niteliğindedir (Yaman 2006).

İslamiyet'in Kırgızlar Arasında Yayılmasında Rol Oynayan Tarikatlar

Malum olduğu üzere, Sufizm, insanı bencillikten uzaklaştıran, kalbi temizliğe götüren, kalbin ruhî olarak temizlenmesine yol gösteren, böylece insan karakterinin arınmasına, lütufkâr olmasına, kendini ve özellikle Allah'ı tanıma ve ona ulaşma erdemini ortaya koyan vasıtaadır. Daha doğrusu, din aracılığıyla, insandaki insanlık cevherine ulaştıran bir vuslatdır. Sufizmde temel işlevleri yerine getiren sufiler (Kırgızca'da *sopu* olarak ifade edilir) dir. Sufiler, kalplerini, kötülüklerden Allah'ı zikir ederek arındırırlar. Orta Asya'da Sufizmin en önemli işlevi, insanı, nefsanî duygulardan kurtarmak ve arındırmaktır. Başka bir ifadeyle, Allah ile insanı yakınlaştırmaktır.

Sufizm yoluyla İslamiyet'in Kırgızlar arasında yayılmasında birkaç tarikatın çok önemli rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Kırgızca'da *Sufizm ordenderi* olarak tanımlanan Sufi tarikatlarda büyük tarihî şahsiyetler yer almaktadır. Bunların başında Baabedin Nakşibendî (Vahabidin), Hoca (Koco) Ahmed, Suffi Allayar (Sopoldayar), Bakırganlar gibi kimseler gelmektedir. Orta Asya'daki Müslüman ahali, Vahabidin Nakşibendî'yi ulvî bir şahsiyet olarak kabul eder ve ona koruyucu vasfını yükler. Kırgızlar da, bu inancın bir sonucu olarak, kötülük ve felaketten kurtulmak ve feraha çıkmak düşüncesiyle Baabedin'e (Vahabidin'e) atfen yedi veya dokuz adet tokoç adıyla bilinen yağda hamur pişirerek dilek ve niyazlarda bulunur ve dua ederler. Bu âdet, bugün hâlâ Kırgızistan'ın kırsal bölgelerinde, özellikle Narın bölgesinde yaygın olarak sürdürülmektedir. Bu uygulama, araştırmacılara göre, (Karasaev 1996: 847) insanları fani işlerden soyutlama ve fakirliğe bir davettir. Daha doğrusu dünyalık işlerinden uzaklaşma, hakikate yaklaşma, mal-mülkten sıyrılma, bu dünya için değil öbür dünya için çalışma ve ona göre hazırlık yapmaktır. Bu da zaten, Sufizmin temel düşüncelerinden biri olarak kabul edilir.

Rivayetlere göre Baabedin (Vahabidin Nakşibendî), çiftçilikle uğraşan, buğday ekip-biçen, daha sonraları ipek kumaşlar işleyen, bu işi meslek edinen bir insandır. Manas Destanı'nda Baabedin, çiftçiliğin piri olarak tanımlanır. Baba-Dehkan (*dehkan-çiftçi demek*) olarak, Manas Baatır (Bahadır) buğday ektiğinde, ekinin verimli olmasında önemli yer tutan bir pir olarak tasvir edilir. Bu bağlamda, Kırgızlar arasında 'Baabedin'e adamak' (*Baabedinge atoo*), 'Baabedin vermek' (*Baabedin berüü*), 'Baabedin'e bağışlamak' veya 'Baabedin yapmak' şeklinde deyimler hâlâ canlı bir biçimde yaşamaktadır. Bir diğer bilgiye göre, Baabedin bir şeyh adıdır. Buhara şehrine yakın bir köyde yaklaşık 1318 yılında

dünyaya gelmiş, gençlik yıllarında Sufizm yoluna girmiş bir şahsiyettir. Halkı daima dünya işlerinden vazgeçmeye ve fakirliğe davet etmiştir. Çiftçilikle, daha sonra nakışla uğraştığından Baabedin (Vahabidin) Nakşibendî adını alır. Nakşibendî, nakışla uğraşan kişi anlamına gelir. Kırgızlar arasında İslamiyet'in yayılmasında Baabedin'in ve kendisinden sonra kurulan Nakşibendî tarikatının büyük rolü olmuştur.

Bir diğer tarikat *Bakırganî* (Bakırgan)'dir. *Bakırganî tarikatı*, adını XII. yüzyılda Orta Asya'da dervişliğiyle şöhret olmuş birinden alır. Gerçek adı Süleyman olan bu dervişin özelliği, güzel sözlerle ve şiirle halkı İslâmiyet'e davet etmesidir. Bu dünyanın fani, öbür dünyanın gerçek olduğunu hikâyelerle, rivayetlerle ve söylemlerle ahaliye aktarmaktadır. Baabedin gibi, onun da göçebeler arasında İslamiyet'in yayılmasında büyük emeği geçmiştir. *Suffi Allayar* (*Sopoldayar*) ise, XVII. yüzyılda ortaya çıkan bir tarikattir. Kurucusu Sopoldayardır. Zamanının şairi, hatta Orta Asya'nın en tanınmış filozoflarından birisi olmuştur. Hanlıklar döneminde, özellikle Kırgızların Hokand Hanlığı'na tabii olduğu dönemde, çocukların mektep ve medreselerde Sopoldayar'ın şiirlerini ve hikâyelerini okuyarak eğitim gördükleri ifade edilmektedir. Onun sayesinde Türk halkları, Arap alfabesinde yazılan İslâmî bilgilerden haberdar olmuşlardır.

Halk arasında *Hoca Ahmet*, *Kul Koco Akmat* adıyla bilinen ve sufizmin halka yayılmasında önemli hizmetleri olan Ahmed Yesevî, XII. yüzyıla ait mistik bir şairdir. Orta Asya ve Doğu Türkistan'da yaşayan Türk halkları arasında İslamiyet'in yayılmasında Ahmed Yesevî ve onun kurduğu dervişlik sisteminin büyük rol oynadığı dikkati çekmektedir. Bu bakımdan Kırgız halkı arasında Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili bazı önemli rivayetler hâlâ aktarılmaktadır. Bu rivayetlerden bazıları, öyle ki, hesap günü iyilik ve kötülük terazisi ortaya konulduğunda terazinin tam ortasında Hoca Ahmed Yesevî'nin duracağı ve kişilere yardım edeceğinden bahseder. Kırgız şairi Toktogul Satılganov'un;

Kırgız Türkçesi

Koşumça cygan eşender, Azezildin
aldında,
Kokuyga kalat dep uktum.
Akçasın aldap almakka, Aytat calgan
dep uktum.
Allanın cönün bile albay, Koco Ak-
mattın astında,
Kılıçtan kıyma tez kelse, Muham-
meddin kaşında,

Anadolu Türkçesi

Kendisi için mal toplayan Eşenler,
Azrail'in önünde yalvarırlar diye
duydum.
Kandırarak paralarını almaya, Yalan
söylemeye de hazırdırlar diye duy-
dum.
Allah yolunu bilmeden, kıyamet ko-
parsa Hoca Ahmed,
Hazreti Muhammed'in önünde,

Aldap algan attarın, Kaytarıp beret Kandırarak aldıkları atları geri verir-
depuktum. (Toktogul 1968: 847) lermiş diye duydum

şeklindeki dizelerine rastlanmaktadır. Bu şiirde “*Kılıçtan kıyma zamanı*” (*Kılıçtan geçirme zamanı*) diye kıyametten bahsedilmektedir. Maltabarov’a göre (2002: 250), Orta Asya halklarında ve Kırgızlar arasında İslamiyet’in yayılmasında Yesevîlik büyük paya sahiptir. Hatta Yesevîliğin, Nakşibendî ve Bektaşî tarikatının temelini oluşturduğunu ileri sürmektedir.

Laaçiler, *Lyaçiler* olarak ifade edilen bir diğer tarikat ise, Kırgızistan’ın güney bölgesinde daha çok yayılmıştır. Halk arasında “*gizli insanlar*” olarak da bilinirler. Lyaçiler adının anlamı da onların haftada bir kere toplanarak ilahi söylemesinden, yani ilahi sözünden oluşmaktadır. Diğer tarikatlardan farkı ise, bir araya geldiklerinde zikir çekerek, sama (sema) ediyor olmalarıdır. Lyaçilerin başındaki kimseye *sarkor* (Farsça *Ser* –baş kelimesi ile *ker* –cı ekinden oluşup, başçı anlamına gelmektedir) adı verilmektedir. Dolayısıyla bunları da Sufizmin uzantısı olarak değerlendirmek mümkündür. Günümüzde Kırgızistan’ın Calal-Abad, Bazar-Korgon, Arslanbap, Nookat, Şaymerden, Özgön, Kara-Şoro gibi bölge ve yerleşim yerlerinde Lyaçilerin buldukları köyler vardır.

İsmailitler ise, Hz. Ali’nin yedinci mirasçısı olan İsmail’in adından gelmektedir. Bu tarikatın başında bir pir durur. Onların özelliği de günde sadece iki defa namaz kılmalarıdır. Bir de Cuma namazını kılmazlar; haftada bir kere toplanarak *Pir Sözü* kitabından bilgi alırlar. Kırgızların sosyal hayatına ters düşen tarafı da at eti yememeleridir. Bundan dolayı Kırgızlar arasında bu tarikat çok yaygın değildir. Ancak yine de, herhangi bir insanı İsmailit tarikatına davet etmek için bazı hususlara dikkat edilmesi gerektiği ifade edilir. İnsanın yeteneğine bakmak; nasihat edebilen seviyeye getirmek; eski inançları varsa ondan vazgeçirmek; ant içmek; İsmailî eğitimiyle tanıştırmak; zikir ve diğer özelliklerini öğretmek; kendisi, İsmailit olduktan sonra akrabalarını da bu tarikata çekmesini teşvik etmektir. Bunların Orta Asya’daki merkezî yeri Pamir bölgesi olmuştur. Orada göçebelikle uğraşan Kırgızların bir kısmı, bu tarikatı benimsemişlerdir. Kırgızların yanında Pamir bölgesindeki Tacikler de bu tarikatı benimsemişlerdir. Tabışaliev’a göre (1993: 89), İsmailit tarikatı mensupları beş vakit namaz kılmaz, oruç tutmaz, sadece dinî sohbet ve dinî kitapları okumakla meşgul olurlar.

Bir başka tarikat Kırk Çiltlen adını taşımaktadır. Halk arasında Çiltlenler olarak da bilinir. *Çil* kelimesi Fars dilinden gelmiş olup, kırk anlamına gelir, *ten* ise vücut anlamındadır. Buna göre çiltlen, kırk vücutlu veya ruhlu anlamına gelir.

Kırk kavramını da hemen her yerde kullanırlar. Kırk Çiltan Tarikatı'nın her bölgedeki grupları tam kırk kişiden oluşur. Bu kişiler, Kırgızlar arasında evliya (Kırgız Türkçesiyle; oluya) gibi kabul görürler. Manas Destanı'nın devamını oluşturan Semetey'de "Atasın tartkan Er Semen, Aktulpardı Çuratıp, Çaynağan suuga kirdi ele. Koldogonu kırk çiltan Koltuğunan alıptır" (Babasına çeken Er Semetey Ak burağına binerek, su içine girmiştir. Onun koruyucusu olan kırk çiltan, onun sudan çıkmasına yardım etmiştir) (Karasaev 1996: 777) ifadeleri yer almaktadır. Er Töştük Destanı'nda da, Kızır İliyas kırk çiltan (Hızır ve İlyas/Hıdırellez kırk çiltan) diye ifade geçmektedir. Kırk Çiltan, Manas Destanı'nda, genelde Manas zor duruma düştüğü zaman onun kurtarıcısı olarak tasvir edilir. Çiltan, Manas Destanı'nda mitolojik anlamda özelliği olan, iyilik yapan güç olarak da kendini gösterir (Manas 2010: 126). Hatta çiltanlarla ilgili olarak Manas Destanı'nda Manas'la Kırk Çiltan Hızır'ın karşılaştığı ve Akbaltay'ın nasihatıyla Manas'ın Koşoy'a doğru gitmesinin anlatıldığı bir bölüm de bulunmaktadır (Manas 2010: 161).

Ahmedî (Ahmed Yesevî) koluna mensup Saçlı Eşenler adındaki tarikat ise, Kırgızistan'ın güneyindeki Arslanbap, Calal-Abad, Oş bölgelerinde etkin bir şekilde İslamiyet'i yaymıştır. Bunların kullandığı temel eser, Yesevî'nin *Hikmet'i* olmuştur. Kendilerini Yesevî müritleri olarak kabul ederler. Kırgızistan'ın kuzey kısmında ise, Tanrı Dağları Kırgızları *Alka* (Destekle) adındaki cemaati oluşturmuş, bunu düzenleyen işanlarla (eşen) beraber orada Sufizmle ilgili kitapları okumuşlardır (Bayaliyeva 1981: 28).

XIX-XX. yüzyıllara gelindiğinde Rus Çarlığı verilerine göre, Sufizmin büyük yayılma alanı ve destek bulduğu Türkistan'da, 11.230 cami ve mescit olmak üzere 12.000 den fazla imam ile 5.800 mektep, 5.700 müderris, 1.415 kabristan, 1.500 şeyh ve 686 işanlık (eşen) merkezi bulunduğu ifade edilmektedir (Tabışaliev 1993: 83). Bunların sayısı, Çarlık döneminden sonra, Sovyet devrinde, yasaklanarak, yıkılarak, yok edilerek son derece azaltılmıştır.

Tarikatlarla Ortaya Çıkan Örf-Âdetler, Atasözleri ve Deyimler

Sufizm, IX. yüzyılda tüm İslam dünyasına yayılan güçlü, daha çok da erkeklerin ilgi gösterdikleri bir dinî akım olmakla birlikte kadınlar arasında da İslamiyet'in yayılmasında katkıları olan *işan ve kalpalara* rastlanmaktadır. Saçlı işanlar olarak da bilinen tarikatta böyle bir durum söz konusudur (Mambetaliyev 1966: 8). *Atınça* Hatun (İslamiyet'i kadınlar arasında yayın, İslamî bilgilere sahip bayana verilen genel adlandırma) olarak ifade edilen zatlar buna en güzel örnektir. Bu gibi kimselerin Arapça bildiği ve okuduğu, aynı zamanda okuduklarını Özbek Türkçesine ve Kırgız Türkçesine de aktarabildiği ifade edilir. Ayrı-

ca sufi tarikatları ile ortaya çıkan bazı örf-âdetlerin günümüz Kırgız halkının kültürel anlamda geleneksel bir parçasını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Buna, özellikle Çiltenlerin, İslamiyet'in hanımlar arasında yayılmasında ve İslamî bilgilerin yeni nesillere aktarılmasında *Buçeyşembi anne* (Büçeşembi ene, Bübü Çarşamba anne anlamında kullanılır) âdetinin kullanılması en güzel örnektir. Bu âdet, etraftaki kadınları bir araya toplayarak, yemek ikram edilmesi, bu esnada İslamî bilgilerin verilmesi ve dini sohbetlerin yapılması şeklinde kendini gösterir. Bu âdet uyarınca çarşamba günü, herhangi bir aile hanımının yedi evden sessiz bir şekilde (her evden birer avuç kadar) un toplar. Eve unu getirdikten sonra yağda yedi tokoç (bir çeşit ekmek) ve bir külçö (yedi evden toplanan undan yapılan hamur, tandır ateşinde değişik şekilde pişirilerek) yapar ve o yedi kişiye (kadına) dağıtır. Bu toplantılar bittikten sonra, katılan kadınlara ikişer *tokoç* (ekmek türü) ve bir dilim *külçö* (ekmek türü) evlerine götürmesi için verilir. Bu merasime, aynı zamanda "*atınca*" da denir. Bu seremoniyi de, İslamî konulara vâkıf bir bayan idare etmesi gerekir. Sofraya (Kırgızca tasmal veya dastorkon olarak ifade edilmektedir) (Moçoev 1998: 184) *tokoç*, *külçö* ve *yedi aş* konulur. Bütün bunların ötesinde, Müslüman olan ve ergenlik çağında bir erkeğin bu yemeği görmesinin ve yemesinin yasak olması, bu yemeğin en büyük özelliği olarak zikredilir. Ayrıca sofranın, ev sahibi kadın tarafından üç defa kurulduğu ve kaldırıldığı, o sırada içinden sessizce dua ve dileklerde bulunduğu dikkati çeker. Sofra kaldırıldıktan sonra secde yapar gibi alnını sofranın konulduğu yere değdirerek şükrettiği, toplantıya katılan, misafir gelen kadınların da kutlu ve hayırlı olsun anlamına gelen "*kulluk bolsun, kulluk bolsun*" sözünü söyleyerek dua ettikleri görülür. Bazı bölgelerde bu âdete *müşkülüşat* da denildiği ve hâlâ Fergana bölgesinde aynı şekilde gerçekleştirildiği, orada bulunmakta olan kadınların *La ilahe illallah Muhammedu Resulullah* diyerek sâlat ve selam getirdiği, *atınca* olarak bilinen bilge kadının söylediklerinin orada yer alan kadınlarca tekrarlanarak zikre devam edildiği görülür.

Günümüzde Kırgızistan'da, özellikle Oş, Celal-Abad vilayetlerinde Çarşamba günlerinde bu âdetin hâlâ sürdürüldüğü gözlemlenmektedir. Genellikle bir şeyin fazlaca istenmesi halinde, söz konusu dileğin gerçekleşmesi düşüncesiyle bu tür âdet, tören ve seremonilere sıkça başvurulmaktadır.

Kırgız toplumunun Sufizmle ilgili bir diğer değer algısı da, işanın kaftanını alarak, küçük parçalar halinde çocuklara "*tumar*" (muska) yapılmasıdır. Evliyanın kaftanından alınan parça ile yapılan muskanın çocuğu hastalık ve illetlerden koruyacağına inanılırdı. Öyle ki, Sufizmle bağlantılı olarak, bazı işanların her yıl bir defaya mahsus olarak kırk gün süresince çiltene oturduğu, bu süre zarfında başta Sufizm olmak üzere tıp ve edebiyatla ilgili bir takım kitaplar

okuduğu ileri sürülür. (Mambetaliev 1974: 44, 46). Bununla birlikte bazı hastaların çiltlen olma yöntemiyle, yani kırk gün bir yerde oturtup ve ona yemek vererek iyileştirme veya sufi yoluna girmesinin imkânı sağlanırdı.

Kırgız dilindeki tarikatlarla ilgili atasözleri ve deyimler, genel itibariyle sufi ve molla (moldo) ilgilidir. Bu bağlamda “*Sopu soğon cebeyt, cese kabığın da koyboyt*” (Sufi soğan yemez, yerse kabuğunu bile bırakmaz), “*Çala moldo din bazar*” (yarım molla dinden eder), “*Sopusungan moldonun üyünön ceti kamandı başı çığıptır*” (Kendini sufi olarak gösteren mollanın evinden yedi domuz başı çıkar), “*Bereerge akçan bolboso moldo üyünö da kirbeyt*” (Verecek paran yok ise evine molla bile girmez), “*Moldonun aytkanın kıl kılğanın kılba*” (Mollanın dediğini yap, yaptığını yapma), “*Ala çapan kocodon sakta, Cıla baskan moldodon sakta*” (Ala bula kaftanlı hocadan koru, belli etmeden yürüyen molladan koru), “*Moldo aç kalsa bazar kıdırat, Sopu aç kalsa mazar kıdırat*” (Molla aç kalsa pazar gezer, Sufi aç kalsa mezar gezer), “*Moldonun saktuğunan bil, Corgonun kurçtuğunan bil*” (Mollayı midesinden tanı, atı süratinden tanı) gibi atasözleri yer alır. Ayrıca “*Sopulukka baş koyuu*” (Sufiliğe baş koyma, sufi yoluna girme) gibi deyimlere de rastlanır. Bununla birlikte Kırgızistan’daki tarikatların kendine has birtakım deyişleri de bulunur. “*Orozo tutup namaz okugan tozoor, Dutar çertip sama tepken ozor*” (Oruç tutup, namaz kılan yok olur; Dutar çalıp sema eden, uçar gider) sözleri Laçiler tarafından kullanılan nadir deyişlerdir (Mambetaliev 1966: 37). Çiltlen adıyla ilgili deyim ve deyişler de mevcuttur. Bunlara çeşitli anlamlar yüklenerek kullanıldığı görülmektedir. Akıllı insanı tasvir etmek için kullanılan Çiltlen’in halk arasında “*Çiltlen bolmok belen*” denilerek çok akıllı mı olacaksın biçiminde kullanıldığı tespit edilir. “*Köp basaar çiltender*” (gezgin çiltlenler) ateş üstünde yürüyen yeteneklilerdir. Uzun zamandan beri görüşmeyen kişilerin birbiriyle karşılaşması sonucunda “*Çiltenge tüşüp ketken go dedi elem*” sözünün görüşmeyeli uzun zaman geçtiğini ve kayıplarda olduğunu ima etmek için kullanılan bir deyiş olduğu düşünülmektedir.

Sufizmde Rol Oynayan Din Görevlileri

Orta Asya’da Sufizmin başında bulunan kişi için *sufi* adının yanı sıra *eşen* tabiri de kullanılmıştır. Eşen’i takip eden ve yolunda giden kimselere ise mürit denilmiştir. Eşen seviyesine gelen müritlerin adları söylenmezdi. Orta Asya toplumunda bazen eşen yerine Farsça’da “onlar” kişinin adını söylemeden saygı gösterme usulü anlamını taşıyan “ışon” (ışan) denildiği de görülür. Bu geleniğin Kırgızlar arasında hâlâ sürdüğü görülmektedir. Söz konusu kimsenin adının söylenmeden seslenilmesi, bir saygı göstergesidir. Bu anlamda, benzer bir davranış biçimi, yeni gelen gelinle kaynata, kaynana, kayınları ve görümce-

leri arasında da söz konusudur; burada gelin, bütün bu yeni akrabalarına onlara saygı göstermek adına kesinlikle ismiyle hitap etmez. Buna Kırgız toplumunda “*tergöö*” (kişinin adını söylemeden saygı gösterme usulü) denir. Belki de bundan dolayı “*işan*” (eşen) kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Eşen’in eğitimi dört aşamadan oluşmaktadır. Şeriatın inceliklerini ve sırlarını öğrenmek; Sufizm yoluna girmek; Allah’a ulaşma ve dünyalık işlerden vazgeçme; hakikate ulaşma, vahdet ve vuslata erişme, yaradan ile hem hâl olmadır. Sufizmin başında pir bulunur; o yolda ilerleme durumuna ise tarikat denir. Allah’a kavuşmak ve yek olmak için zikir çekilir. Bazen bu durum, ilahiler söyleyerek transa geçme halinde de gerçekleşir (Tabışaliev 1993: 90).

Mürit, eşenin veya şayık (şeyh, şeyhü'l-İslam) gibi kimseleri örnek alan, onların dediklerini yerine getiren kimsedir. Sufizm’de Allah’a yalvarma çeşitli şekillerde gerçekleşmektedir. Bu kimseler hep beraber oturarak, zikir ederler. Zikir kelimesi de Arapça olup hatırlatma, Allah’ı anma anlamına gelmektedir. Orta Asya Sufizmin’de en önemli unsur sadece ibadetle değil aynı zamanda çeşitli zikirlerle Yaradan’a yakın olmaktır. Eşenlerin yetiştirdiği müritlerin en önemli özelliklerinden biri, şüphesiz, ‘herkes içinde çok iyi sır saklamaları ancak eşenlerinden hiç sır saklamamalarıdır. Eşen tarafından yetiştirilen ve yüksek bir konuma erişen müritler, köylere, eşen tarafından soppu (Sufi) olarak tayin edilirler. Ayrıca müridi çok olan sufilerin saygınlığının bir o kadar fazla olduğu da bilinmektedir. Bununla ilgili halk arasında “*Atağın elge cayıp turgan kırk murutu bar*” (Namını halka yayan kırk müridi var) deyişi aynı zamanda müritlerin sufilerin tanıtılmasında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu gösterir (Yudahin 1985: 41). Müritlere bir takım görevler verildiğini de görmek mümkündür. Bu bağlamda kimi müritlerin zekât toplamakla görevlendirildiği tespit edilir (Bayaliyeva 1981: 27).

Kırgız halkı arasında Nakşibendî tarikatının yayılmasında *dumanalar* önemli rol oynamıştır. Bunların elbise ve giysileri hakkında Bayaliyeva (1981:41), “*Üzerinde yalnızca tek bir gömlek ve altında ise pantolon, başına kulo adında bir baş giysi, boynuna astığı kulboor adında çanta ve elinde asa-musa adındaki asası bulunurdu*” şeklinde malumat vermektedir.

Sufi tabiri Kırgızca *soppu* olarak kullanıldığından yukarıda bahsedilmişti. Soppu tabirinin Arapça “suf” sözünden türediği görülmektedir. Suf’un yün anlamına geldiği; terim olarak da, dervişlerin giydiği yünden dikilen kaftana, bunların yenlerinden de yünlerinin dökülür vaziyette olan giysiler için kullanıldığı görülür. Bu tabirden de ‘Sufizm’ adı türetilmiştir. Eşene bağlı müritlerin dışında *kalenderler* ve *dubaneler* (dervişler) da İslamiyet’in yayılmasında

önemli rol oynadığı anlaşılır. Kalenderler, ellerine “Asa-Musa” dedikleri bir asayı alarak yamak giysileri giyinirler. Halk arasında dolaşan bu kişiler dış görünüşleriyle uzaktan dahi tanınan kimselerdir. Bazı araştırmacılar (Tabışalieva 1993: 92), buradan hareketle, kalender ve dervişlerin elbiselerini Sibirya’daki şamanların dış görünüşüne oldukça benzetirler.

Sufi Tabirinin Günümüz Kırgız Toplumundaki Yeri

Yer ve İnsan Adları ile Sıfat Olarak Kullanım Şekilleri

Sufizm kelimesinden türeyen sufi (sopu) tabiri Kırgızca’da ve Kırgızlar arasında birkaç anlamda kullanılmaktadır. Sufi veya derviş, dünya zevklerinden uzak ve fani dünya ile ilgisi olmadan, sırf öbür dünya için yaşayan kimsedir. Diğer bir anlamı ise, Allah kelimünden söz eden, Allah için yaşayan kimsedir. Ayrıca, cami veya mescitlerde insanları namaza çağırın, ezan okuyan müezzin anlamına da gelir. Sufinin bir diğer anlamı ise, tespihin en büyük boncuğuna verilen imamedir. Bu bakımdan, sufi tabirinin İslamiyet açısından, Kırgızlarda birkaç işlevi yerine getirdiği anlaşılır. Ayrıca sufi tabirinin, İslam dininin Orta Asya’da yayılmasındaki rolünden dolayı zamanla yer ve insan adlarında kullanıldığı dikkati çeker. Bu bağlamda Sufi-Buland, Sopu-Korgon gibi yer adları buna güzel bir örnek teşkil etmekle birlikte buraların Kırgızistan’ın güneyinde bulunan tarihî ve mimarî özellikleri olan eserlerin adları olduğu tespit edilir. Ayrıca Sufi (Sopu) tabirinin insanların bir sıfatı olarak da kullanıldığı görülmektedir. Buna göre, ‘sopu insan’ nitelemesiyle, bu kimsenin mümin, çok mütevazı bir kişi olduğu anlaşılır. Bunun dışında yer adlarında da kullanılmaktadır. Onlardan biri Sopu-Korgon olup, XIX. yüzyılda Kırgızların da tabi olduğu Hokand Hanlığı döneminde kurulmuş bir mimari eserdir. Hokand Hanı Muhammed Ali (Madali) zamanında 1827 yılında inşa edilmiştir. Söz konusu bölgenin adı hakkındaki malumât ve rivayetlere bakılacak olursa, bu bölgenin daha önceden bir tarla olduğu, orada Sopu (Sufi) adında bir fakir kimsenin yaşadığı ve daha sonraları bu kimsenin bölgeye ağaç diktiği, tarlayı ekip biçmeye başladığı dile getirilmektedir. Sopu çevresinde çok mütevazı bir kimse olarak tanındığı ve nam saldığı ifade edilmektedir. Sopu’nun zamanla bu bölgeyi taştan duvarlarla çevirdiği, yaptırmış olduğu duvardan (*korugon, kurgan*) dolayı bölgenin Sopu-Korgon şeklinde anıldığı ileri sürülür. İpek Yolu güzergâhında olan bu yerden, kervancılara geçtiği, yönünde arkeolojik kazılara ilişkin bilgilere ve çeşitli mimarî eser kalıntlarına rastlamak mümkündür.

Kırgızistan’daki ikinci bir yer adı Sufi-Bülend’dir. Bu yer adı doğrudan İslamiyet ile ilgilidir. Burada, aynı zamanda, Şah-İsmail’e ilişkin bir mimarî eser de mevcuttur. Bu yer, Kırgızistan’ın Celal-Abad vilayetine bağlı Ala-Buka re-

yonunda bulunan Sufi-Bülend köyüdür. Sadece köy değil şu an bölge, Sufi Bülend adı ile bilinmektedir. Yer hakkında çeşitli söylentilere ve rivayetlere tanık olmak mümkündür. Öyle ki Mekke'den Hz. Muhammed'in neslinden Şah Cirar (Osmanın oğlu) İslamiyet'i yaymak için buraya gelir. Fakat İslamiyet'in buralarda yayılmasını istemeyenler, bu kişiye karşı gelerek onu terslerler. Şah Cirar da Mekke'ye geri dönmek zorunda kalır. Bir diğer açıdan bakıldığında, Safed-Bulan yerine ilişkin olarak ahalinin anlattıkları gayet dikkat çekicidir. Zira Medine'den İslamiyet'i yaymak için birtakım Müslümanların bölgeye geldikleri, buranın eski adıyla Kasal bölgesi olarak bilindiği, bölge halkının yarısının İslamiyet'i kabul ettiği, yarısının ise karşı çıktığı söylenilir. Hâl böyleyken, İslamiyet'e karşı olanların Müslümanları ortadan kaldırmak için birtakım oyunlar oynadıkları ve entrikalar çevirdikleri, hatta işi katliama kadar götürdükleri anlaşılmaktadır. Öyle ki Müslümanların sadece Cuma namazı sırasında zırhlı elbiselerini çıkardıklarını öğrenen gayrimüslimlerin Cuma namazı vaktinde gelerek 2.772 kişinin kafasını gövdesinden ayırarak katlettikleri anlatılmaktadır. Bu rivayete göre, Sufi-Bülend, bu dönemde, İslamiyet'i kabul etmiş olan zenci Karavanbaş adlı birinin Bulbula adlı kızının yaptıklarından dolayı böyle adlandırılmıştır. Bulbul'nun kızı, Cuma namazı vaktinde katledilen binlerce kişiyi yıkayarak defnettiği, onun, şehit düşenleri defnettikçe zenci görünümünden uzaklaşarak gittikçe beyazlaştığı, bu olaydan sonra halkın da, ona, Akbula demeye başladığı veya Farsça'da beyaz kadın anlamına gelen "*Sofit Bülend*" denildiği söylenir. Bununla birlikte Bulbula'nın dünyaya geldiği gün babasının *bulam* (Geyiğe verilen ikinci ad) gördüğü, bu sebeple mezarlığın bulunduğu yerin adının Sufi-Bulan olduğu da rivayet edilir (Celal-Abaddağı Iyık Cerler cana El Daanışmandığı 2010: 66). Bu konuda bir diğer bilgi ise, (Bartold 1965: 530) Haliife Osman zamanında Sefid-Bülend'in yakınında, Fergana'da, Muhammed bin Cerir ile 2.700 sahabenin dinsizlerle savaştığı sırada şehit düştüğüyle ilgilidir. Ancak bu açıklama, Sufi kelimesinin rivayete göre açıklanması olarak kabul edilebilir. Kırgızistan'da bulunan bu tür yerlerin zamanla ziyaret ve medet umulan mekânlar olarak kendini gösterdiği ve halka İslamiyet'i yayma merkezleri haline dönüştüğü ifade edilir (Abramzon 1999: 191). Bununla birlikte Sufizm ile ilgili yer adlarının bulunduğu birtakım hikâyelerin çeşitli eserlerde yayınlanmakta olduğuna ve halk tarafından ilgiyle karşılanarak, beğenilerek okunduğuna tanık olunmaktadır. Buna Özbekçe neşredilmiş olan eser (Meli-boev 2009) güzel bir örnektir. Bu olayların akabinde, yaklaşık kırk sene geçtikten sonra, buraya Şah Cirar'ın oğlu Şah Fazil'in geldiği ve İslamiyet'i yayarak, yaklaşık on beş sene, bu bölgede hayat sürdüğü ifade edilir (Bernştam 1997: 344). Ayrıca bazı araştırmacılara göre, Safed-Buland'deki Şah-Fazil kabristanı-

nın iç görüntüsü itibariyle epigrafik ve mimari olmaktan ziyade daha çok derişlerin ikame ettiği mekân özelliğini taşıdığı da ileri sürülür (Nastıç 1989: 281).

Üçüncü bir yer ise, Kırgızistan'ın Batken'de bulunan Kırk Çilten kabristanı ile ilgilidir. Bölge halkı, söz konusu kabristanı, Manas'ın kırk çorasının mezarlığı olarak kabul etmektedir (Manas 1995: 379). Diğer bir yer adı ise, Şahimardan Hazreti Ali'dir. Adı geçen zat bu bölgelere gelmemesine rağmen onun mezarlığı olduğu kabul edilen mekânlardan biridir. İnsanlar, çok çeşitli amaçlarla ve düşüncelerle buraları ziyaret etmektedirler. Bu ilgi, bugün de canlı bir şekilde devam etmektedir. Çocuğun, "karın çaçı" olarak bilinen doğduktan sonraki ilk saçının kesilmesinden başlayarak birçok örf ve âdetin, bu mekânlarda icra edildiğine tanık olunabilir. Öyle ki, bu yerlerde, çocuğun uzayan ilk saçının bölgedeki moldo olarak bilinen molla tarafından kesildiği, yanı sıra bir koyun veya koç kurban edildiği görülür. Bunun dışında, Şahimardan'dan bahsedilirken, burada çok eski bir ev görüldüğünde ve kimin olduğu sorulduğunda, Sufizmle bağlantılı bir yer olduğunun göstergesi olarak '*eski işanındır*' veya '*eskiden yaşamış bir mollanındır*' cevabı alındığı da bilinir (Petraş 1961: 24). Sulayman Dağı ve orada yaşayan şeyhlerin, bu bölgeyi ziyaret edenleri kabul ederek Kuran'dan bir sure okuduğu, bunun karşılığında ziyaretçilerden para ve hediye aldıkları söylenir. Bu veya buna benzer durumlara, Sovyetler Birliği döneminde yasaklama ve ceza getirilmesine rağmen bu tür uygulamalar o dönemde de, bugün de devam etmektedir. Öyle ki Mambetaliev (1966: 79), 1966 yılında, Sovyetler Birliği döneminde kaleme aldığı bir yazısında "*Sulayman Dağı tepesindeki evin yıkılması, bozdurulması ve "kutsal değildir" ibaresi bulunmasına rağmen bu yerlere ziyaret devam etmiştir. Zamanla ziyaretin önüne geçilmişse de buranın suyunu, toprağını kutsaldır düşüncesiyle satma olayı devam etmiştir*" diye belirtmektedir. Bunların dışında, Orta Asya'daki bazı bölgeler, İslamiyet açısından çok etkin roller üstlenmiştir. Bunların başında, bugün Kazakistan sınırlarında yer alan Türkistan bölgesindeki Ahmet Yesevî gelmektedir. Ahmet Yesevî, Orta Asya, başka bir ifadeyle, Türkistan Türklüğü açısından ikinci büyük öneme sahip veya "küçük Mekke" olarak adlandırabileceğimiz bir konumundadır. Nakşibendî tarikatının kurucusu Vahabidin Nakşibendî'nin kabristanı da (Buhara'ya yakın yerdedir) bu kutsal mekânlardan biridir. Öyle ki, halk arasında, '*üç defa burayı ziyaret eden Mekke'ye gitmiş kadar olur*' düşüncesi hâkimdir (Tabışaliev 1993: 90, 91). Bugün Kırgızistan sınırları içinde bulunan Safed-Bulan kabristanı da aynı Ahmet Yesevî kabristanı veya türbesi gibi ikinci Mekke konumundadır. Sovyetler Birliği döneminde, her ne kadar yasaklansa bile, halkın gizliden gizliye ziyaret edip medet umduğu kutsal yerlerden biridir. Burası, hâlâ ziyaret edilen mekânlardan biri olarak kutsiyetini muhafaza etmektedir.

Sufizmin destan ve şiirlere yansımaları

Sufi tabirinin Kırgızistan'da yer adı olarak kullanımının dışında Kırgız edebiyatının içinde, Sufizme ilişkin şiir ve menkıbelere de sıkça rastlamak mümkündür. Bu bağlamda, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında hayat süren Kırgız şairi Toktogul'un "*Sopunun (Sufinin) gözü ezanda, şişmanın gözü kazanda*" ifadeleri önemli yer tutar. Bu dönemde yaşayan şairlere literatürde "*zamancılar*" adı verilmektedir. Zira Çarlık Rusya'nın, Orta Asya'yı, özellikle Batı Türkistan'ı işgal etmesi bakımından, bu dönem, mühim bir süreci içermekle beraber şairlerin o anki ağır durumu tasvir ettikleri ve edebiyata aksettirdikleri de tespit edilir. Bu dönem içinde İslamiyet'i yayan ve Sufizme hizmet etme çabasında olan kimseler için *Sufi, Dubana, Derviş, Şayık, Eşen, Kalpa* gibi tabirlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu adlandırmalar ışığında Kırgız edebiyatında Sufizmin izlerine rastlanır. Bu bakımdan sopyun-sufi, derbiş'in-derviş, şayık'ın-şeyh, eşen'in-işon, kalpa'nın-halife ve kalender'in-kalenderî anlamlarına geldikleri ve bu şekilde ifade edildikleri anlaşılır.

Kalender, Farsça bir tabir olup, derviş tabirinde olduğu gibi, "*dünya işlerinden vazgeçen kimse*" anlamının yanında, Kırgızca'da ve Kırgız halkı arasında, dilenci anlamında da kullanıldığı görülmektedir. Ahmet Yaşar Ocak, (1992: 42) "*X. yüzyılda İslamiyet'e yeni geçmiş ve Maveraiünnehir'de ilk Müslüman Türk devletini kurmuş olan Karahanlılar, Türk evliya menakıbnamelerinin, bugün bilinen, ilk örneğini meydana getirdiler. Bunun, Karahanlılar sahasındaki tasavvufi gelişme neticesi ortaya çıktığı muhakkak olmakla beraber, daha başka etkilerin de rolünü unutmamak gerekir. Bu etkilerin en başlıcası, tabii olarak Türk Destan edebiyatıdır*" şeklindeki ifadesi Manas Destanı'nda geçen İslam ve Sufizmle ilgili inanç değerlerini akla getirmektedir. "*Kalender, miskin, dubana (dumana, divane), Birin mundan kalba dep, Kalayıktı çakırıp, Canazasın okutup*" (Karasaev 1996:374) (Kalender, miskin ve dubana yolunda olunuz, halkı davet ederek cenazesini kırlarlar) ifadesi yer alır. Cengiz Aytmatov, Manas Destanı'nın Kırgız edebiyatının ansiklopedisi ve büyük bir hazinesi olduğunu, devir değişse de Kırgızlar var olduğu müddetçe Manas'ın, Kırgız halkının millî direnç ve zirve noktası olacağını ifade etmiştir. Bu durum, Sufizm anlayışında da yerini muhafaza eder. Zira Kırk Çiltenlerle ilgili olarak, Manas Destanı'nın 4.657. satırında yemin etmek ve ant içmenin bir örneği olarak "*Kırk çilten kayıp er ursun, Kılım turgan el ursun*" (Kırk Çilten kayıp er çarpsın, asırlardır var olan halk çarpsın) sözleri oldukça ilginçtir (Manas 1995: 115). Sağımbay, Orozbekov'un Manas varyantının 11.530. satırında "*Kırk Çilten kayıp erensin, Kıstalganda men dayar. Kam cebegin değensin, Kırgın boldu küntünü, Kırgızga cardam berbeysin* (Kırk Çilten güçlü alperensin, Zor duruma düştüğünde ben hazırım diyen sensin. Hiç merak etme demiştin, kırgın oldu gece

gündüz, Kırgız'a neden yardım etmiyorsun?) denilerek Kırgız halkına yardım eden bir güç olarak Kırk Çilten hakkında bilgilere de yer verilir (Manas 1997: 255).

Nakşibendî tarikatının kurucusu olan Baabedin'den (Vahabidin) Manas Destanı'nda, ona yardım eden ve koruyucu bir pir olarak bahsedilir. Bu konuyla ilgili olarak Manas Destanı'nın 11.223. satırında "*Alakanın açıp kol cazıp, Bata kılıp koyuptur. Bir Kudayga zar aytıp, Bil baştağan nar aytıp, Moldolorgo molö aytıp, Baabedinge col aytıp*" (Avucunu açarak elini kaldırmış semaya, dua ederek derdini dökmüş Mevla'ya. Fil başında olan nar söyleyip, Mollalara çok söylemiş, Baabedin'e yol göster diye) (Manas 1997: 249) şeklinde ifadeler geçer. Bunun dışında "*Baabedin dep bakırıp*" derken Baabedin'den yardım iste ve ona başvuru anlamını vermektedir. "*Baabedin koldosun*" derken de Baabedin korusun ve esirgesin ibaresi savaşa başlarken kullanılmış bir ifadedir. Sayakbay Karalaev'in Manas Destanı varyantında "*Baabedin degen mazar bar, Bilgiç aytat er da aytat*" (Baabedin diye bir türbe var, Bunu bilge de söyler, er de söyler) denilmektedir (Manas 1998: 110). Dubana tabiri Farsça olup, bu tabir Kırgızlarda deli veya dilenci anlamında gelmektedir. Dubana ile ilgili olarak "*Dubana kirsin eşikten, Meenet çıksın teşikten, Bala ıylasın beşikten!*" (Derviş girsin kapıdan, illet çıksın delikten, çocuk ağlasın beşikte) biçiminde dizeler yer alır. Kalender ve dubana kimseler bu dünyadan elini ayağını çeken, fani işlerle meşgul olmayan, sufi düşüncüyü taşıyan insanlardır. Orta Asya'da kalenderhaneler (Kalenderkanalar) mevcut olmakla beraber bunlar, orada hep birlikte yaşayan, sürekli birbiriyle fikir alışverişinde bulunan kimselerdir.

Kırgız şairlerinin, eşeni ve sufilere konu alan birtakım yazıları söz konusudur. Bunların başında, Kırgız şairi Toktogul gelmektedir. Halk arasında eşene ve sufilere ilişkin çeşitli algılar ve düşünceler de bulunmaktadır. Bunlar, ağırlıklı olarak olumsuz niteliktedir. Belki de bu yüzden, bu durum şiiirlere bu şekilde yansımıştır. Bunları dönemlerine göre incelemek ve değerlendirmek doğru olacaktır. Bu şiiirlerin genelde Sovyetler Birliği döneminde yazılmış olması ilk dikkati çeken özelliktir. Bu da, biraz olsun, akıllardaki soru işaretlerini kaldırması bakımından önemlidir. Bu bağlamda Kırgız şairi Toktogul'un:

Kırgız Türkçesi

Moldolor çıgat bitir dep, Kocolor çıgat üşür dep. Kedeylerdi keketet, Aytkan sözgö tüşün dep. Eşender kelet zeket dep, Bul salıktı berbesen, Berekener ketet dep. Ulamanın baarı aytat, Biz üyröngön şariyat, Dal uşunday çeçet dep. (Toktogul 1968: 46).

“Üşür, bitir, zeket dep, Üy başma cıynaysın. Berbesen aram aşın dep, Eldin baarın kıynaysın”. (Öşür, fitre, zekât der, her haneden toplarsın, vermezsen her şey haram der, halkı korkutup zorlarsın) (Toktogul 1968: 52). *“Ketmen-Töbö ken cerge, Kette eşender köp kelgen. Mal çoğultup almakka, Oluyamın dep kelgen”*. (Ketmen-Töbö köyüne ben evliyayım diyerek halktan mal-mülk toplamaya, büyük işanlar çok gelir) (Toktogul 1968:121). *“Beş ubak namaz okugan, Beynamazdan çoçugan. Kasiyetin bar bele, Özün tendüü sopudan”* (Beş vakit namaz kılan, beynamaz olmaktan korkan, haysiyetin var mıdır kendin gibi sufiden) (Toktogul 1968: 212) şeklinde sufi, eşen, ulema ve hoca olarak bilinen kişiler hakkında düşüncelerini dile getirir. Özellikle Toktogul, *Kedeykan* adlı eserinde, sufi ile ilgili olarak *“Aylanayın aziret, açılıp sıırım emi aytsam, alıstan dankın eşitip, kol bergeni kelatsam, başında bar seldesi, oozunda bar kelmesi, sırtında bar kanatı, boyunda kusul daaratı, tespesi bar kolunda, kitebi bar koynunda”*. (Kurban olayın ya hazret, sana sırrımı söyleyeyim, uzaktan namını işittim, senin elini tutmaya gelsem, kafasında var başlığı “selle”, ağzında kelime-i şehadeti, sırtında var kanat, boy ve gusül abdesti, tesbihi var kolunda, kitabı var koynunda) ifadelerine yer vermektedir (Toktogul 1968:234).

Ayrıca Toktogul’un Eşen-Kalpa adlı şiirinde, bu gibi kimselere ilişkin kınayeli ve ima edici birtakım yakıştırmalarda bulunduğu görülür. Bu itibarla, kişinin

Kırgız Türkçesi

El içinde kırırgan, Eşen bolot deçü ele. Elden aldap albasa, Kesel bolot deçü ele. Eşen menen ençileş, Kalpa bolot deçü ele. Arkasında asingan, Kalta bolot deçü ele. Acalga berbey baylardı, Kalka bolot deçü ele (Toktogul 1968: 55).

Anadolu Türkçesi

Mollalar çıkar fitre der, hocalar çıkar öşür der, fakirleri korkutur, söylenen sözleri anla der, eşenler gelir zekat der, bu vergiyi vermesen bereket kaçır der, ulemanın hepsi söyler, bizim öğrendiğimiz şariat böyle karar verir der.

Anadolu Türkçesi

Halk arasında gezene eşen derlerdi. Halkı kandırıp bir şey aldirtamazsa hasta olur derlerdi, Eşen’e en yakın kimse ve yandaşı halife olduğu söylenirdi, Onun arkasına asılı bir heybe olur derlerdi. Ecele vermez zenginleri, çuval olur derlerdi

Sonuç itibariyle Sovyetler Birliği döneminin şairlerinde veya eserlerinde sufilerle ilgili bilgiler problemlidir. Bunu, Toktogul'un şiir ve eserlerinde görmek mümkündür. Bu dönemde, dinle ilgili, sufilikle ilgili kimselerin Sovyetler Birliği döneminde bilinçli olarak mı olumsuz nitelendirildiği, yoksa, gerçekten böyle mi düşünüldüğü, çok iyi bilinmemektedir. Aksi düşüncelere sahip olan, belki de çok sayıda insan, Sovyet sistemine ters düşmemek için yazmamış veya yazılanların yayınlanmamış olma ihtimali bulunmaktadır. Bu hususlar net değildir; bu yönde soru işaretleri hâlâ aydınlatılmayı beklemektedir.

Diğer bir Kırgız şairi olan, Kırgızistan'ın Âşık Veysel'i olarak ifade edebileceğimiz, büyük üstad Barpı (Barpı Alıkul oğlu) da eserlerinde eşen ve sufilerle ilişkin düşüncelerini dile getirmektedir. Söz konusu şair, Kırgız edebiyatında mevcut olan "zamancılar" akımına mensuptur. Şairimiz, Çarlık Rusya'sının işgali döneminde hayat sürmüş, yaşadığı dönemin ağır şartlarını şiirlerine de yansıtmıştır. Bu bağlamda Barpı, Sopu (Sufi) adlı şiirinde "*Azançı sopu atalıp, Alla'nın sözün cat alıp, cürögündü ırdasam, sözümdö bolbos katalık*". (Müezzın sufi olarak adlandırılır, Allah'ın kalamını ezbere bilir. Kalbine dair name dizsem, sözümde olmaz bir hata) (Tandalmalar 1984:140) şeklinde, Sovyetler Birliği'nden çok farklı bir şekilde düşüncelerini dile getirmektedir.

Sufiler sadece İslamiyet'in yayılmasında değil aynı zamanda hastaların tedavi edilmesinde de büyük rol oynamışlardır. Bu konuya ilişkin Kırgız şairi Barpı'nın (Tandalmalar 1984: 142) "*Bakşığa barsan bap deyt, Kalpağa barsan ak deyt. Moldogo barsan mostoyup, Bererindi tap deyt. Bübügö barsan büp deyt, Eşenge barsan süf deyt. Süf değeni bütpöstön, Alakanın tikteyt. Sopuga barsan kel deyt, Bererindi ber deyt.* (Bakşı'ya gidersen git der, kalfaya gidersen ak der. Mollaya gidersen göz diker, vereceğini bul der. Bübü'ye gidersen büp der, Eşene gidersen üff der, üff dediği bitmeden avucuna bakar, Sufiye gitsen gel der, vereceğini bul der) şeklindeki ifadeleri dikkati çeker.

İslamiyet'i yayma düşüncesinde olan, sufizmi de bir vasıta olarak gören sufi, eşen, halife, duvana, kalender ve derviş gibi kimselerle ilgili olarak Manas Destanı'nda daha birçok bilgiler bulunmaktadır. Burada, bunların temel amacının,

göçebe halklar arasında İslamiyet'i yaymak olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Manas Destanı'nın dışında bazı kimselerin gazelleri (kazaldarı) dahi mektep-medreselerde (Hokand Hanlığı dönemi) okutulmuştur. Öyle ki Baabedin, Manas Destanı'nda bir insan olarak tasvir edilmektedir. Burada Baabedin, Bayçoro'nun babasının adıdır; destanda, Manas'ın sefere çıkacağı zaman, manevî yardımında bulunması için kendisine başvurulmuş bir kimsedir. Manas Destanı'nda Manas'ın çorolarıyla Salbırın'a ulaşması başlıklı kısmının 10.303. satırında "*Baabedin dep bakırıp, Celektüü nayza capırıp*" (Baabedin diye nara atarak, bayraklı mızrak alarak) şeklinde durumunun tasvir edildiği anlaşılmaktadır (Manas 1995: 383).

Sonuç

Kırgız halkının örf-âdet, gelenek ve sözlü edebiyatında Sufizmi sembolize eden pek çok tasvire ve motife rastlamak mümkündür. Bununla beraber Sufizmin, özellikle Anadolu'da veya Orta Asya'da yaşayan Türk topluluklarının hayat tarzı, tarihi, sosyal ve kültürel şartları ile orantılı seyir izlediği dikkati çekmektedir. İslamiyet'in yayılması, anlatılması ve geniş kitlelere ulaştırılması amacıyla ortaya çıkan Sufizm inancının zamanla Kırgız halkının da günlük hayat tarzı başta olmak üzere kültürel değerlerin büyük bir parçası haline geldiği gözlemlenir. İslamiyet şuurunun yerleşmesi odaklı, bu yönde meydana çıkan yapı ve tarikatların zaman içinde halkların hayat tarzları yanında edebiyatlarını da etkisi altına aldığı söylenebilir. Öyle ki, bu süreç, halkın dil, atasözü, deyim ve deyişlerine de etki ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle XIX. yüzyılda, edebiyat alanında ortaya çıkan şiir ve nesirlerde, bunları kaleme alan şairlerin ve yazarların Arap alfabesini kullandıkları ve bildikleri aşikârdır. Kısacası, Sufizm, Kırgız kültürünün bir parçası olarak halkın örf-âdetleri ile yoğrularak gelenekselleşmiştir. Sovyetler Birliği döneminde, her ne kadar ateizme ağırlık verilmiş, söz konusu manevî değerler sindirilmeye, bastırılmaya çalışılmışsa da halkın kültürel ve geleneksel hayatının bir parçası olarak süregelmiştir. ©

KAYNAKLAR

- ABRAMZON, S. M. (1999). *Kırgız cana Kırgızstan Tarıhı Boyunca Tandalma Emgekter*, Bişkek: Kırgızstan Yay.
- BARTOLD, V. V. (1965). Fergana. *Soçineniya*, III. Tom. Moskva: Nauka Yay.
- BAYALİYEVA, T. (1981). *Religioznıye Perejıtki u Kırgızov i ih Preodoleniye*, Frunze: İlim Yay.
- BERNŞTAM, A. N. (1997). *İzbrannıye Trudı po Arheologii i İstorii Kırgızov i Kırgızstana*, Bişkek: Aybek Yay.
- Calal-Abaddağı Iyık Cerler cana El Daanışmandığı* (2010). "Aygine Madaniy-İzildöö Borboru", Bişkek: Maxprint Yay.
- KARASAEV, H. (1996). *Kamus Naama. Karasay Sözdük*, Bişkek: Şam Yay.
- YUDAHİN, K. K. (1985). *Kırgızsko-Russkiy Slovar*, Moskva: Sovetskaya Ensiklopediya Yay.
- MALTABAROV, B. (2002). *Religiya i Sosiyalno-Politiçeskiye Prosesı v Kırgızstane*.
- MAMBETALİEV, S. (1966). *Kırgızstandağı Musulman Sektaları*, Frunze: Kırgızstan Yay
- MAMBETALİEV, S. (1974). *İslamdın Canı Şartka Caraşa Kubuluşu*, Frunze: Kırgızstan Yay.
- Manas. Baatırdık Epos* (2010). "Sayakbay Karalaev Varyantına Göre", Bişkek: Turar Yay.
- Manas. Ensiklopediya* (1995). I. Tom. Bişkek: Muras Yay
- Manas. Kırgız Elinin Baatırdık Eposu* (1995). "Sagımbay Orozbekov varyantı", I, Kitep. Bişkek: Kırgızstan Yay
- Manas. Kırgız Elinin Baatırdık Eposu* (1995). "Sagımbay Orozbekov varyantı, II, Kitep. Bişkek: Kırgızstan Yay
- Manas. Kırgız Elinin Baatırdık Eposu* (1995). "Sagımbay Orozbekov varyantı", III, Kitep. Bişkek: Kırgızstan Yay.
- Manas. Kırgız Elinin Baatırdık Eposu* (1997). "Sagımbay Orozbekov varyantı", IV. Kitep. Bişkek: Şam Yay.

- Manas. Kırgız Elinini Baatırdık Eposu* (1998). "Sayakbay Karalaev varyantı", III. Kitep. Bişkek: Şam Yay.
- MELİBOEV, A. (2009). *Safed Bulon Hikoyalari Yohud Siz Bilmagan Otuz İhtiro*. Toşkent: Tafakkur Yay.
- MOÇOEV, Dc. (1998). *Arabizmi v Kırgızskom Yazıke*. Bişkek: Aybek Yay.
- NASTİÇ, V. N. (1989). "Şah-Fazil: Mavzoley ili Sufiyskaya Hanaka, (O Dostovernosti Tipologičeskoj Atribusii Arhitektrunih Soorujeniy po Dannim Epigrafiki)" *Sufizm v Kopntekste Musulmanskoy Kulturi*, Moskva: 280-288.
- OCAK, A. Y. (1992). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- PETRAŞ Yu. G. (1961). *Svyatiye Mesta Obmana*. Frunze: Kirgizskoye Gosudarstvennoye İzdatelstvo.
- TABIŞALİEVA, A. (1993). *Vera v Turkestane*, Bişkek: Az-Mak Yay.
- Tandalmalar*. (1984). Frunze: Kırgızstan yayını.
- TOKTOGUL (1968). *Çıgarmalarının Eki Tomduk Cıynağı*, II, Tom. Frunze: Kırgızstan Yay.
- YAMAN, A. (2006). *Allahçılar Orta Asya'da Yesevîlik Kızılbaş Türkler Laçiler* İstanbul: Nokta Kitap Yay.

